

حقوق بین الملل و ابعاد سیاسی نظامی امنیت انرژی های فسیلی

تألیف

دکتر احمد مؤمنی راد
عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

دکتر الهام امین زاده
عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

ناصر خداپرست
کارشناس ارشد حقوق بین الملل



شماره مسلسل ۹۳۹۶

شماره انتشار ۳۸۹۴

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه	: امین زاده، الهام، ۱۳۴۳-
عنوان و نام پدیدآور	: حقوق بین‌الملل و ابعاد سیاسی و نظامی امنیت انرژی‌های فسیلی / تألیف الهام امین‌زاده، احمد مؤمنی‌راد، ناصر خداپرست.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۲۴۷ ص: جدول.
فروست	: انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۳۸۹۴.
شابک	: 978-964-03-7165-7
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۲۲۹] - ۲۴۷؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	: امنیت انرژی (حقوق بین‌الملل)
موضوع	: امنیت انرژی
موضوع	: سیاست انرژی -- همکاری‌های بین‌المللی
موضوع	: سوخت‌های فسیلی
شناسه افزوده	: مومنی راد، احمد، ۱۳۴۰-
شناسه افزوده	: خداپرست، ناصر، ۱۳۶۵-
شناسه افزوده	: دانشگاه تهران. مؤسسه انتشارات
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۷ الف۸ / ۱۲ / HD۹۵۰۲
رده‌بندی دیویی	: ۳۳۳/۷۹
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۹۷۴۹۲۴

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.

ISBN:978-964-03-7165-7



9 789640 371657

عنوان: حقوق بین‌الملل و ابعاد سیاسی و نظامی امنیت انرژی‌های فسیلی
 تألیف: دکتر الهام امین‌زاده- دکتر احمد مؤمنی‌راد- ناصر خداپرست
 ویرایش ادبی: فرشاد رضوان
 نوبت چاپ: اول
 تاریخ انتشار: ۱۳۹۷
 شمارگان: ۲۰۰ نسخه
 ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
 چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلفان است»

بها: ۲۰۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرش فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
 پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: <http://press.ut.ac.ir>
 پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲



فهرست مطالب

پیشگفتار.....	ز
مقدمه.....	ش
بخش اول - امنیت انرژی در حقوق بین الملل	۱
فصل اول - امنیت انرژی در اسناد و معاهدات بین المللی	۳
مبحث اول: معاهده منشور انرژی.....	۳
گفتار اول: تاریخچه تأسیس معاهده منشور انرژی اروپا.....	۳
گفتار دوم: موضوعات و اهداف اصلی معاهده منشور انرژی.....	۴
مبحث دوم: موافقت نامه های سازمان تجارت جهانی.....	۸
گفتار اول: اصول اساسی سازمان تجارت جهانی.....	۸
گفتار دوم: موضوعات اساسی امنیت انرژی از منظر سازمان تجارت جهانی.....	۸
بند اول: انرژی و حفاظت از محیط زیست.....	۱۱
بند دوم: عرضه کافی و بدون انقطاع انرژی.....	۱۲
بند سوم: آزادی ترانزیت مطمئن و بدون خطر انرژی.....	۱۳
مبحث سوم: اسناد و معاهدات اتحادیه اروپا.....	۱۴
گفتار اول: سند سبز کمیسیون اروپا در زمینه امنیت عرضه انرژی.....	۱۵
گفتار دوم: مقررات، تصمیمات و دستورالعمل های اتحادیه اروپا.....	۱۵
بند اول: دستورالعمل 1998/30/EC.....	۱۵
بند دوم: دستورالعمل 2001/77/EC.....	۱۵
بند سوم: دستورالعمل 2003/55/EC.....	۱۶
بند چهارم: دستورالعمل های 2001/77/EC , 2002/91/EC , 2003/30/EC و EC2005/32 در ارتباط با محیط زیست و امنیت انرژی.....	۱۶
بند پنجم: دستورالعمل 2008/114/EC.....	۱۷
بند ششم: دستورالعمل EC 2010/994.....	۱۷
بند هفتم: دستورالعمل 2010/31/EU.....	۱۷

- بند هشتم: دستورالعمل 2012/27/EU..... ۱۷
- بند نهم: قانون (EU) 347/2013..... ۱۸
- بند دهم: قانون (EU) 256/2014..... ۱۸
- بند یازدهم: تصمیم (EU) 2017/68..... ۱۸
- گفتار سوم: سند سیاست خارجی در مورد تأمین منافع انرژی اروپا..... ۱۸
- گفتار چهارم: اعلامیه کمیسیون اروپا موسوم به «انرژی ۲۰۲۰- برنامه‌ای برای انرژی امن، قابل دوام و ارزان»..... ۱۹
- گفتار پنجم: قانون اساسی جدید اتحادیه اروپا (معاهده لیسبون)..... ۱۹
- مبحث چهارم: اساسنامه سازمان نفتا..... ۲۰
- گفتار اول: تاریخچه سازمان نفتا..... ۲۰
- گفتار دوم: موضوعات اساسی امنیت انرژی از منظر سازمان نفتا..... ۲۰
- بند اول: عرضه مطمئن و مستمر انرژی..... ۲۱
- بند دوم: امنیت سرمایه‌گذاری خارجی..... ۲۱
- بند سوم: کنترل تقاضای انرژی و توسعه انرژی‌های تجدیدپذیر..... ۲۱
- بند چهارم: حفظ محیط زیست..... ۲۲
- فصل دوم- امنیت انرژی در رویه دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی..... ۲۵**
- مبحث اول: رویه دولت‌ها و سازمان‌های تأثیرگذار در تولید نفت و گاز..... ۲۵
- گفتار اول: رویه دولت‌های تأثیرگذار در تولید نفت و گاز..... ۲۵
- بند اول: ایران..... ۲۵
- بند دوم: عراق..... ۲۹
- بند سوم: عربستان..... ۳۱
- بند چهارم: کانادا..... ۳۲
- بند پنجم: نروژ..... ۳۴
- بند ششم: منطقه آمریکای لاتین..... ۳۵
- بند هفتم: روسیه..... ۴۰
- بند هشتم: مکزیک..... ۴۲
- بند نهم: نیجریه..... ۴۳
- بند دهم: سیرالئون..... ۴۴
- گفتار دوم: رویه سازمان‌های تأثیرگذار در تولید نفت و گاز..... ۴۴

۴۵.....	بند اول: سازمان کشورهای صادرکننده نفت (اوپک)
۴۷.....	بند دوم: اتحادیه آفریقا
۴۹.....	مبحث دوم: رویه دولت‌ها و سازمان‌های تأثیرگذار در مصرف نفت و گاز
۴۹.....	گفتار اول: رویه دولت‌های مصرف‌کننده نفت و گاز
۴۹.....	بند اول: آمریکا
۵۰.....	بند دوم: چین
۵۲.....	بند سوم: ژاپن
۵۳.....	بند چهارم: سنگاپور
۵۴.....	بند پنجم: نیوزلند
۵۵.....	بند ششم: دانمارک
۵۷.....	بند هفتم: آلمان
۵۸.....	بند هشتم: اسپانیا
۵۹.....	بند نهم: استرالیا
۶۰.....	بند دهم: هند
۶۱.....	گفتار دوم: رویه سازمان‌های تأثیرگذار در مصرف نفت و گاز
۶۱.....	بند اول: آژانس بین‌المللی انرژی
۶۲.....	بند دوم: رویه نهادهای سازمان ملل متحد
۶۴.....	بند سوم: سازمان کشورهای جنوب شرق آسیا (آسه آن)
۶۵.....	بند چهارم: سازمان آتلانتیک شمالی (ناتو)
۶۷.....	فصل سوم - مفهوم و ابعاد امنیت انرژی
۶۷.....	مبحث اول: مفهوم امنیت انرژی
۶۹.....	مبحث دوم: ابعاد امنیت انرژی
۶۹.....	گفتار اول: بعد سیاسی - نظامی
۷۲.....	گفتار دوم: بعد اقتصادی
۷۲.....	گفتار سوم: بعد زیست محیطی
۷۵.....	بخش دوم - ریسک‌های سیاسی و نظامی نفت و گاز در حقوق بین‌الملل
۷۹.....	فصل اول - تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی نفت و گاز
۸۰.....	مبحث اول: بررسی تحریم‌های اقتصادی در حقوق بین‌الملل

- گفتار اول: ملاحظات مقدماتی در زمینه تحریم‌های اقتصادی ۸۰
- بند اول: تعریف تحریم اقتصادی ۸۱
- بند دوم: انواع تحریم‌های اقتصادی ۸۲
- گفتار دوم: نظرهای موافقان و مخالفان تحریم‌های اقتصادی ۸۵
- بند اول: استدلال‌های موافقان تحریم‌های اقتصادی ۸۵
- بند دوم: استدلال‌های مخالفان تحریم‌های اقتصادی ۸۷
- گفتار سوم: آثار تحریم‌های اقتصادی بر قواعد حقوق بین‌الملل ۹۹
- بند اول: تحریم‌های اقتصادی و حقوق بین‌الملل بشر ۱۰۰
- بند دوم: تحریم‌های اقتصادی و قواعد خاص منشور ملل متحد ۱۰۴
- بند سوم: اعمال تحریم‌های اقتصادی و قواعد عام حقوق بین‌الملل ۱۰۸
- مبحث دوم: بررسی مشروعیت تحریم نفت اتحادیه اروپا علیه ایران از منظر حقوق بین‌الملل ۱۰۹
- گفتار اول: تحریم اتحادیه اروپا و تفسیر قطعنامه‌های شورای امنیت ۱۱۱
- گفتار دوم: بررسی قابلیت وجود اقدام متقابل برای نقض تعهدات NPT علیه ایران ۱۱۴
- بند اول: بررسی مشروعیت اقدام متقابل اتحادیه اروپا علیه ایران ۱۱۴
- بند دوم: رابطه میان شورای امنیت تحت فصل ۷ منشور و اقدام متقابل اتحادیه اروپا ۱۲۵
- مبحث سوم: بررسی برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) و تحریم‌های نفت و گاز ۱۲۷
- گفتار اول: برجام و بازگشت‌پذیری تحریم‌های ثانویه آمریکا ۱۲۸
- گفتار دوم: برجام و بازگشت‌پذیری تحریم‌های اتحادیه اروپا و شورای امنیت ۱۳۳
- گفتار سوم: برجام و تحریم‌های غیرهسته‌ای ۱۳۹
- فصل دوم - مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و داخلی ۱۴۳**
- مبحث اول: مخاصمات مسلحانه بین‌المللی ۱۴۳
- گفتار اول: اصول بنیادین و برخی اصول مهم حقوق بشردوستانه ۱۴۴
- بند اول: اصول بنیادین حقوق بشردوستانه ۱۴۴
- بند دوم: برخی دیگر از اصول مهم حقوق بشردوستانه ۱۴۶
- گفتار دوم: بررسی قابلیت حمله علیه تأسیسات نفت و گاز از منظر معاهدات و عرف بین‌الملل ۱۴۹
- بند اول: بررسی قابلیت حمله علیه تأسیسات نفت و گاز از منظر معاهدات ۱۴۹
- بند دوم: بررسی قابلیت حمله علیه تأسیسات نفت و گاز از منظر عرف بین‌الملل ۱۵۱
- گفتار سوم: بررسی خسارت‌های جانبی حمله به تأسیسات نفت و گاز ۱۵۳
- بند اول: خسارت‌های جانبی حمله به تأسیسات نفت و گاز به محیط زیست ۱۵۳

فهرست مطالب □ خ

- بند دوم: خسارت‌های جانبی حمله به تأسیسات نفت و گاز بر جمعیت غیرنظامی ۱۵۶
- گفتار چهارم: جنایات جنگی و مسئولیت بین‌المللی ناشی از حمله به تأسیسات انرژی ۱۵۸
- بند اول: ملاحظات مقدماتی در باب جنایات جنگی ۱۵۸
- بند دوم: مسئولیت بین‌المللی ناشی از حمله به تأسیسات انرژی ۱۵۹
- مبحث دوم: مخاصمات مسلحانه داخلی ۱۶۰
- گفتار اول: اصول بنیادین و برخی اصول مهم حقوق بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه داخلی ... ۱۶۱
- بند اول: اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه داخلی ۱۶۱
- بند دوم: اصول و قواعد مهم دیگر حقوق بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه داخلی ۱۶۳
- گفتار دوم: حمله به تأسیسات نفت و گاز در مخاصمات مسلحانه داخلی ۱۶۴
- بند اول: قابلیت اعمال اصول حقوق بشردوستانه در حمله به تأسیسات نفت و گاز در مخاصمات مسلحانه داخلی ۱۶۴
- بند دوم: مسئولیت بین‌المللی شورشیان به هنگام حمله به تأسیسات انرژی ۱۶۶
- فصل سوم - اشغال نظامی ۱۶۷**
- مبحث اول: بررسی استفاده از ذخایر و تأسیسات نفت و گاز و چگونگی استفاده از این اموال ۱۷۱
- گفتار اول: امکان یا عدم امکان تصرف و استفاده از ذخایر و تأسیسات نفت و گاز ۱۷۱
- بند اول: اموال عمومی ۱۷۱
- بند دوم: اموال خصوصی ۱۷۳
- گفتار دوم: چگونگی استفاده از ذخایر و تأسیسات نفت و گاز توسط نیروهای اشغالگر ۱۷۴
- بند اول: محدوده حق انتفاع دولت اشغالگر از ذخایر نفت و گاز ۱۷۵
- بند دوم: نحوه استفاده از درآمدهای نفتی و گازی توسط اشغالگر ۱۷۷
- بند سوم: بررسی اختیار دولت اشغالگر در اکتشاف و بهره‌برداری از ذخایر جدید نفت و گاز ۱۸۰
- مبحث دوم: تغییر قوانین و مقررات انرژی کشور اشغالی توسط اشغالگر و نیز تکالیف کشور اشغالگر نسبت به حفاظت فیزیکی تأسیسات و ذخایر و تأمین ملزومات انرژی جمعیت غیرنظامی ... ۱۸۱
- گفتار اول: تغییر قوانین و مقررات انرژی کشور اشغالی توسط اشغالگر ۱۸۲
- بند اول: تغییر قوانین سرزمین اشغالی از منظر مقررات لاهه ۱۸۲
- بند دوم: تغییر قوانین سرزمین اشغالی به وسیله اشغالگر حسب کنوانسیون چهارم ژنو ۱۸۲
- گفتار دوم: تکالیف کشور اشغالگر نسبت به تأمین ملزومات انرژی جمعیت غیر نظامی و نیز حفاظت فیزیکی از تأسیسات و ذخایر ۱۸۳
- بند اول: تکالیف اشغالگر نسبت به تأمین ملزومات انرژی جمعیت غیر نظامی ۱۸۴

- بند دوم: حفاظت فیزیکی از تأسیسات و ذخایر انرژی توسط اشغالگر ۱۸۵
- مبحث سوم: پایان اشغال نظامی ۱۸۶
- گفتار اول: مسئولیت نیروهای اشغالگر در نقض حقوق اشغال نظامی ۱۸۷
- گفتار دوم: نواقص معاهدات مربوط به اشغال نظامی ۱۸۹
- فصل چهارم - دزدی دریایی ۱۹۳**
- مبحث اول: دزدی دریایی از منظر حقوق بین‌الملل ۱۹۴
- گفتار اول: تعریف دزدی دریایی ۱۹۴
- بند اول: کنوانسیون حقوق دریاها ۱۹۸۲ ۱۹۴
- بند دوم: کنوانسیون مقابله با اعمال غیرقانونی علیه ایمنی دریانوردی ۱۹۸۸ (SUA) ۱۹۵
- گفتار دوم: نظام حقوقی حاکم بر سرکوب دزدی دریایی ۱۹۶
- بند اول: همکاری و کمک‌رسانی ۱۹۶
- بند دوم: حق ضبط و توقیف ۱۹۷
- بند سوم: حق محاکمه و تعقیب قانونی ۱۹۷
- گفتار سوم: تحول دزدی دریایی در پرتو اعمال ارتكابی در آب‌های سومالی و سایر مناطق
جغرافیایی ۱۹۸
- بند اول: فعالیت دزدان دریایی در سومالی و تحولات جدید پیش روی آن ۱۹۸
- بند دوم: اقدامات شورای امنیت و جامعه بین‌المللی ۱۹۹
- مبحث دوم: چالش‌های حقوقی مبارزه با دزدی دریایی نوین ۲۰۱
- گفتار اول: تعریف محدود و ناقص از دزدی دریایی ۲۰۲
- بند اول: محدود شدن دزدی دریایی تنها به اهداف خصوصی ۲۰۲
- بند دوم: محدود شدن تعریف دزدی دریایی تنها به کشتی یا هواپیمای خصوصی ۲۰۳
- بند سوم: محدود شدن تعریف دزدی دریایی تنها به وجود دو کشتی یا هواپیما ۲۰۴
- بند چهارم: محدود شدن قلمرو دزدی دریایی تنها به دریای آزاد ۲۰۴
- گفتار دوم: عدم شناسایی حق تعقیب فوری معکوس ۲۰۶
- گفتار سوم: عدم محاکمه دزدان دریایی به وسیله کشور دستگیرکننده ۲۰۷
- بند اول: منسوخ بودن مقررات کشورهای دستگیرکننده ۲۰۸
- بند دوم: مشکلات تدارکاتی ۲۰۸
- بند سوم: ملاحظات حقوق بشردوستانه ۲۰۹
- بند چهارم: ابهام موجود در ماده ۱۰۵ کنوانسیون حقوق دریاها ۲۱۰

فهرست مطالب □ ذ

گفتار چهارم: چالش‌های حقوقی مربوط به اعمال صلاحیت کشورهای ثالث محاکمه‌کننده.....	۲۱۰
بند اول: ایراد حقوقی مربوط به انتقال دزدان دریایی از سوی کشور دستگیرکننده به کشور ثالث	۲۱۰
بند دوم: ایرادهای حقوقی اعمال صلاحیت کشورهای ثالث در محاکمه دزدان دریایی	۲۱۱
بند سوم: مشکلات پیش روی کشورهای ثالث در محاکمه دزدان دریایی	۲۱۱
گفتار پنجم: عدم تصریح وضعیت حقوقی دزدان دریایی در کنوانسیون‌ها	۲۱۲
بند اول: وضعیت دزدی دریایی یک مخاصمه مسلحانه نیست	۲۱۳
بند دوم: وضعیت دزدی دریایی یک مخاصمه مسلحانه است	۲۱۴
گفتار ششم: حق نزدیک شدن، تفتیش و بازرسی کشتی‌ها	۲۱۴
گفتار هفتم: پیمانکاران خصوصی (شرکت‌های امنیتی)	۲۱۵
گفتار هشتم: عدم کنترل باج‌های به‌دست‌آمده توسط دزدان دریایی	۲۱۶
گفتار نهم: عدم جرم‌انگاری دزدی دریایی در قوانین داخلی کشورها	۲۱۷
مبحث سوم: راهکارهایی برای مرتفع کردن چالش‌های مبارزه با دزدی دریایی	۲۱۸
جمع‌بندی	۲۲۱
منابع	۲۲۷

علايم و اختصارات

AFREC	African Energy Commission
CFSP	Common Foreign and Security Policy
CIS	Commonwealth of Independent State
ECT	Energy Charter Treaty
ELN	National Liberation Army
FARC	Revolutionary Armed Forces of Colombia
GATS	General Agreement on Trade in Service
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
IEA	International Energy Agency
IMO	The International Maritime Organization
NAFTA	North American Free Trade Agreement
NATO	North Atlantic Organization
NEPAD	New Energy program for Africa development
NNWS	Non-nuclear weapon states
NWS	Nuclear weapon states
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development
OPEC	The Organization of Petroleum Exporting Countries
TFEU	Treaty on the Functioning of the European Union
TRIPS	Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights
UNCLOS	The United Nations Convention on the Law of the Sea
UNCTAD	United nation conference on Trade and Development
UNECE	United Nations Economic Commission for Europe
UNDP	United Nations Development Program
WTO	World Trade Organization

پیشگفتار

رشته حقوق انرژی شاخه‌ای از علم حقوق است که در بردارنده موضوعاتی چون حقوق عمومی، حقوق بین‌الملل عمومی و خصوصی، حقوق خصوصی، حقوق محیط زیست و حقوق قراردادها در حوزه‌های تولید، نگهداشت و مصرف انرژی می‌باشد. با وجود اینکه ایران یکی از اولین کشورهایی است که در آن اکتشاف و استخراج نفت صورت گرفته و بیش از یکصد سال از سابقه کشور ایران در حوزه صادرات نفت خام می‌گذرد، هنوز در دانشگاه‌های ما رشته‌ای خاص مسائل حقوقی حاکم بر ذخائر نفت و گاز، برداشت از ذخائر منجمله منابع مشترک نفت و گاز و نیز قراردادهای داخلی و بین‌المللی نفت و گاز وجود نداشت. خوشبختانه با مساعی نویسنده اول این کتاب در برگزاری اولین همایش ملی حقوق انرژی در سال ۱۳۸۸ و ایجاد مؤسسه مطالعات حقوق انرژی در سال ۱۳۸۹، مقدمات تاسیس این رشته در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران فراهم گردید. متعاقباً محتوای دروس توسط کمیته مربوطه در دانشکده تهیه و به تصویب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری رسید و نهایتاً اولین دوره کارشناسی‌ارشد در سال ۱۳۹۰ و دکترای این رشته در سال ۱۳۹۱ تشکیل گردید و دانشکده تاکنون دانش‌آموختگان زیادی را به حوزه نفت و گاز کشور وارد نموده است.

علیرغم اینکه رشته حقوق نفت و گاز سال‌هاست در دانشگاه‌های کشورهای دیگر وجود دارد و شرکت‌های بزرگ نفتی نیز در این زمینه کارهای علمی حقوقی انجام داده‌اند، یکی از چالش‌های موجود در این رشته فقدان ادبیات حقوقی متناسب با شرایط ایران در کشورمان می‌باشد. لذا این ضرورت احساس می‌شود که اساتید و دانشجویان محترم، با تلاش مجدانه خود، ادبیات حقوقی حوزه انرژی به‌ویژه نفت و گاز را با توجه به اصول و ارزش‌های نظام جمهوری اسلامی ایران ارتقا بخشند. تدوین کتاب "حقوق بین‌الملل و ابعاد سیاسی نظامی امنیت انرژی‌های فسیلی" با همین نگاه صورت پذیرفته است. اثر حاضر از منظر حقوق بین‌الملل عمومی، موضوع امنیت انرژی را که از اساسی‌ترین مقوله‌های این رشته است، مورد بررسی و تحلیل قرار داده است. این کتاب می‌تواند برای اساتید، دانشجویان، دست‌اندرکاران و علاقه‌مندان در رشته‌های حقوق، علوم سیاسی، روابط بین‌الملل، مطالعات امنیتی و دفاعی، مطالعات استراتژیک و رشته‌های مرتبط مفید فایده باشد. خصوصاً سیاست‌گذاران عرصه انرژی می‌توانند از مطالب این کتاب بهره‌گیرند. امنیت انرژی، اعم از امنیت عرضه و امنیت تقاضا، نه تنها از موضوعات مهم و راهبردی کشورهای مصرف‌کننده و تولیدکننده محسوب می‌شود، بلکه آثار آن در صلح و امنیت بین‌المللی نیز حائز اهمیت است.

ادبیات موجود در حوزه امنیت انرژی، عمدتاً به ابعاد سیاسی و اقتصادی پرداخته و کمتر از دیدگاه حقوقی به ابعاد مختلف امنیت انرژی توجه شده است. لذا نگارندگان اثر در راستای رسالت علمی خود تلاش نموده‌اند تا در حد توان این خلاء را کاهش دهند. امنیت انرژی از ابعاد مهم سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی برخوردار است، که در این کتاب تلاش شده است ابعاد مختلف حقوقی امنیت انرژی، از جمله در مخاصمات مسلحانه، اشغال نظامی، دزدی دریایی و تحریم‌های اقتصادی، تجزیه و تحلیل گردد. در این راستا، اسناد بین‌المللی با توجه به ناامنی‌های موجود در حوزه انرژی به‌ویژه نفت و گاز مورد بررسی قرار گرفته، تا حدود و ثغور حقوق و تعهدات دولت‌ها و سازوکارهای رفع این ناامنی‌ها به‌صورت واضح و روشن در اختیار مخاطبین محترم قرار گیرد.

در نهایت بر خود لازم می‌دانیم از تلاش‌های بی‌شائبه همه عزیزانی که در فرایند چاپ و انتشار این اثر مشارکت داشته‌اند، به‌ویژه جناب آقای دکتر ملکوتیان و جناب آقای نظام‌آبادی و دست‌اندرکاران در مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران تقدیر و تشکر نماییم. امید است این تلاش علمی انتظارات اولیه دانشگاهیان و علاقه‌مندان به امنیت انرژی را برآورده ساخته و نگارندگان را از پیشنهادات و رهنمودهای خود بهره‌مند سازند.

دکتر الهام امین‌زاده

دکتر احمد مؤمنی راد

ناصر خداپرست

مقدمه

کشور عزیزمان ایران کشور پهناوری محسوب می شود که در موقعیتی مهم و راهبردی نه تنها در منطقه که در جهان واقع شده است. با توجه به دسترسی به منابع انرژی‌های فسیلی، تجدیدپذیر و هسته‌ای در کشور و ضرورت احاطه بر ابعاد حقوقی، امنیتی و مدیریتی این منابع، لازم است که مباحث حقوقی از سوی حقوقدانان و پژوهشگرانی که دغدغه توسعه همه جانبه کشور را دارند صورت پذیرد. ابعاد حقوقی امنیت انرژی از جمله موضوعات مهمی است که در کشور به آن پرداخته نشده و ضروری است که با توجه به نقش جمهوری اسلامی ایران در تولید انرژی به ویژه انرژی‌های فسیلی و تهدیدهای سیاسی - نظامی در عرصه عرضه و تقاضا، اسناد، رویه‌ها و رویکرد حقوق بین‌الملل مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد.

برای اهمیت نقش انرژی در عصر حاضر بهتر است به آمار و ارقامی در این رابطه اشاره شود. در سال ۱۹۸۰ تقاضای جهانی برای انرژی اولیه ۷۲۲۸ میلیون تن معادل نفت بود که تا سال ۲۰۱۰ در حدود ۵۸ درصد افزایش یافت و به ۱۱۴۲۹ میلیون تن معادل نفت رسید و پیش‌بینی می‌شود که تا سال ۲۰۳۰ با رشد سالانه ۸/۱ درصدی، این رقم معادل ۵۵ درصد رشد داشته باشد و در سال ۲۰۳۰ به ۱۷۷۲۱ میلیون تن معادل نفت برسد. رشد تقاضا برای انرژی اولیه طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۵ سالانه ۲/۳ و طی سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۳۰ سالانه ۱/۴ درصد خواهد بود. در سال ۲۰۱۰ در بین انرژی‌های اولیه، نفت با ۳۵ درصد، سهم غالب را داشت و گاز طبیعی با ۲۱ درصد در رتبه بعدی قرار دارد. طی دوره ۲۵ ساله ۱۹۸۰ تا ۲۰۱۰ سهم نفت از کل تقاضا برای انرژی اولیه از ۴۳ درصد به ۳۵ درصد رسید و پیش‌بینی می‌شود که تا سال ۲۰۳۰ به ۳۲ درصد کاهش یابد، با این حال هنوز سهم غالب را در تقاضا برای انرژی اولیه را دارد. در مقابل، سهم گاز طبیعی از کل تقاضا برای انرژی اولیه در سال ۲۰۱۰ معادل ۲۱ درصد بود که این سهم در سال ۱۹۸۰ معادل ۱۷ درصد بود و پیش‌بینی می‌شود که تا سال ۲۰۳۰ سهم گاز طبیعی افزایش یابد و به ۲۲ درصد برسد.

این آمار نشان می‌دهد که نفت و گاز سهم عمده‌ای در سبد انرژی اولیه دارند. نفت در شرایط کنونی بیشترین سهم را در سبد انرژی جهان و کشورهای توسعه یافته دارد. اما گاز نیز دارای نقش شایان توجهی در سبد انرژی جهان است و این نقش در آینده بسیار بیشتر خواهد شد.

با اختلال یا توقف در عرضه نفت و گاز یا ترانزیت آن (حمل و نقل و انتقال) و با توجه به آثار سیاسی و اقتصادی که این اختلال بر کشورها خواهد داشت و با توجه به اینکه هر یک از بازیگران نظام جهانی

در صدد هستند به هر نحوی از انرژی مستمر، پایدار و مطمئنی برخوردار باشند، تأمین امنیت انرژی امروزه به‌عنوان یکی از موضوعات مهم، در دستور کار دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی قرار گرفته است. موضوع امنیت انرژی از جانب بسیاری از محققان عرصه روابط بین‌الملل مورد توجه قرار گرفته است، اما بسیاری از مقالات و تحقیقات موجود تنها از منظر سیاسی به بررسی این موضوع پرداخته‌اند. علت وجود، نظرهای جانبدارانه سیاسی متفاوت آن است که کشورهای مصرف‌کننده و تولیدکننده دیدگاه متفاوتی نسبت به موضوع امنیت انرژی دارند. مراد از کاربرد این واژه به‌وسلیه کشورهای مصرف‌کننده ناظر بر این موضوع است که علاوه بر تضمین جریان دریافت انرژی با پایین‌ترین سطح قیمت، ترانزیت نفت و گاز نیز دارای امنیت باشند و هیچ‌گونه خطری از لحاظ نظامی و امنیتی مسیرهای ترانزیت را تهدید نکنند، زیرا اختلال در عرضه انرژی و به تبع آن شوک‌های قیمت، بر کارایی و کارکرد اقتصادی واردکنندگان اصلی نفت و گاز تأثیر فراوان می‌گذارد.

تولیدکنندگان نفت و گاز نیز دنبال تعریف خاص خود از این مفهوم هستند. امنیت انرژی برای تولیدکنندگان در آن است که به یک بازار مداوم و همراه رشد منطقی در آینده دسترسی داشته باشند. یعنی اینکه کشورهای تولیدکننده به‌طور مطمئن و بدون هیچ‌گونه خطر و تهدید نظامی، امنیتی و حتی اقتصادی، نفت و گاز را تولید و به بازار عرضه کنند. اختلال در این امر به‌خصوص توسط کشورهای ابرقدرت که در زمره کشورهای مصرف‌کننده هستند، سبب می‌شود که کشورهای تولیدکننده نتوانند با اطمینان خاطر به تولید انرژی مشغول باشند، زیرا تولیدکنندگان نفت و گاز از گروه اقتصادهای تک محصولی هستند که به فروش نفت و گاز وابستگی عمیق دارند و هرگونه احتمال خطر در این راستا و در نتیجه کم شدن تقاضا به معنای ایجاد مانع در توسعه اجتماعی و رشد اقتصادی بیشتر این کشورهاست. در نتیجه کنترل و حفاظت از منابع انرژی نفت و گاز برای استقلال و امنیت ملی همه کشورهای تولیدکننده اهمیت دارد.

برای درک و فهم بیشتر از واژه امنیت انرژی بهتر است چند آمار و نمونه‌های تاریخی را به‌طور خلاصه بررسی کنیم:

۱- جنگ شش روزه اعراب با رژیم اشغالگر قدس در سال ۱۹۶۷ رویداد مهمی بود و آثار مخربی به‌همراه داشت. در جنگ چهارم اعراب و اسرائیل در اکتبر ۱۹۷۳ اعراب با کاهش میزان تولید و تحریم صدور نفت، به مجازات کشورهایی پرداختند که از رژیم اشغالگر حمایت می‌کردند. سلاح نفت، همچون سلاح اتمی تأثیری باورنکردنی و دهشت‌بار بر اقتصاد غرب داشت، چندانکه کشورهای عربی به پشت‌گرمی این سلاح، تغییراتی را در سیاست خارجی کشورهای صنعتی بزرگ چون هلند، آلمان و ژاپن خواستار شدند. بحران‌های نفتی دهه ۱۹۷۰ رشد تولید ناخالص داخلی بیشتر کشورهای غربی را کاهش داد، موجب افزایش نرخ تورم شد رکود اقتصادی را به همراه داشت؛

۲- ورود کشتی‌های جنگی دولت‌های غربی به خلیج فارس و تنگه هرمز، به بهانه اسکورت نفتکش‌ها در جنگ عراق و ایران در دهه ۱۹۸۰، که به جنگ نفتکش‌ها میان ایران و آمریکا منجر شد و پیامدهای آن که به انهدام سکوهای نفتی کشورمان و ساقط کردن هواپیمای مسافربری ایرانی و ماندگار شدن نیروهای آمریکایی در خلیج فارس انجامید، همه به دلیل وجود ذخایر نفتی در این منطقه بود که امنیت انرژی را از لحاظ تولید، حمل و نقل و انتقال آن از منطقه به بازارهای هدف برای ایران و سایر کشورهای منطقه خلیج فارس مختل کرده بود؛

۳- جنگ عراق و کویت در ۱۹۹۱ که به بحران خلیج فارس منجر شد، مداخله نظامی شورای امنیت را به همراه داشت که به آتش کشیده شدن چاه‌های نفت در کشور کویت و نیز به تحریم نفت عراق از آن سال به بعد (تحت فصل ۷ منشور سازمان ملل متحد) انجامید. این اتفاقات و حوادث، امنیت انرژی را از لحاظ تولید، حاکمیت بر منابع و ترانزیت برای کشور عراق و کویت مخدوش کرد؛

۴- پس از حادثه ۱۱ سپتامبر آمریکا به بهانه جنگ علیه تروریسم به همراه متحدانش به عراق و افغانستان حمله نمود. حمله به عراق بدون مجوز شورای امنیت صورت گرفت و با اشغال عراق به وسیله آمریکا و تصرف منابع نفتی و به آتش کشیده شدن چاه‌های نفت توسط تروریست‌ها، در تولید و ترانزیت انرژی از منطقه خلیج فارس به سایر کشورها نا امنی ایجاد شد.

۵- دزدی دریایی و سرقت مسلحانه در دریاها نیز به عنوان یکی از عوامل تهدیدکننده تجارت میان کشورها مشکلات متعددی را برای کشورهای تولیدکننده و مصرف‌کننده انرژی به وجود آورده است برای مثال دزدی دریایی در سواحل سومالی در طول این سال‌ها و توقیف کشتی‌ها و سرقت آن و نیز به گروگان گرفتن افراد آنها مشکلاتی در عرضه حمل و نقل انرژی برای کشورهای تولیدکننده و نیز کشورهای مصرف‌کننده که عمدتاً کشورهای غربی هستند ایجاد کرده است. دزدی دریایی در تنگه مالاکا برای کشورهای آسیایی از جمله چین و ژاپن که بزرگترین مصرف‌کننده انرژی منطقه خلیج فارس هستند نیز باعث بروز مشکلاتی شده است. این حوادث به طور کلی سبب شدند که کشورهای مصرف‌کننده به راحتی و بدون خطر، نفت و گاز مورد نیاز خود را دریافت نکنند؛

۶- آمریکا و متحدان اروپایی خود از ابتدای انقلاب اسلامی ایران، این کشور را در مقاطع مختلف زمانی مورد تحریم نفت و گاز قرار داده‌اند و شرکت‌های خود را از سرمایه‌گذاری در صنعت نفت و گاز ایران ممنوع کرده‌اند. اتحادیه اروپا در سال ۲۰۱۲ در اقدامی فراتر از اقدامات شورای امنیت، خرید نفت از ایران را تحریم کرد؛

۷- حمله مسلحانه به تأسیسات نفت و گاز و پتروشیمی و نیز به آتش کشیدن چاه‌ها و مخازن نفت و گاز به وسیله نیروهای تکفیری داعش در کشور عراق، سوریه و لیبی و... در طول مداخلات مسلحانه داخلی (که از سال ۲۰۱۱ آغاز شده بود) آسیب جدی به ساختار اقتصادی این کشورها وارد کرده است؛

ط □ حقوق بین‌الملل و ابعاد سیاسی نظامی امنیت انرژی‌های فسیلی

۸- اشغال نظامی عراق و سوریه در سال ۲۰۱۱ بوسیله نیروهای تکفیری داعش و تصرف تأسیسات و پالایشگاه‌های نفت و گاز و نیز فروش نفت این کشورها به کشورهای اروپایی عملاً به تاراج ثروت‌های ملی این کشورها منجر شده است.

در مثال‌های مذکور در بالا روشن می‌شود که امنیت انرژی به واسطه عوامل تهدیدکننده سیاسی و نظامی، همچون مخاصمات مسلحانه، اشغال، دزدی دریایی و سرقت مسلحانه در دریاها و نیز تحریم‌های اقتصادی نفت و گاز مخدوش شده و به مخاطره افتاده است. در نتیجه امنیت انرژی دارای مفهوم وسیع و ترکیبی از امنیت سیاسی، نظامی و امنیت اقتصادی است. امنیت سیاسی، نظامی از حیث عدم تهدید سیاسی و نظامی در حین تولید و ترانزیت اهمیت دارد و امنیت اقتصادی به مسائل سرمایه‌گذاری مناسب برای تولید، توزیع و همچنین قیمت‌های متعادل حامل‌های انرژی مربوط می‌شود.

با توجه به مباحث مذکور، این پرسش‌ها به ذهن متبادر می‌شود که حقوق بین‌الملل در مقابل مهم‌ترین عوامل ناامنی نظامی و سیاسی (مخاصمات مسلحانه، اشغال نظامی، دزدی دریایی و تحریم اقتصادی انرژی) انرژی (نفت و گاز) چه پاسخ و ضمانت‌های اجرایی ارائه می‌کند؟ امنیت انرژی در حقوق بین‌الملل و به‌ویژه در معاهدات بین‌المللی و رویه دولت‌ها از چه معنا و مفهومی برخوردار است؟ آیا در حقوق بین‌الملل و کنوانسیون‌های بین‌المللی، قانون‌ها و مقررات لازم‌الاجرای برای تضمین کامل امنیت انرژی و نیز مقابله با ناامنی انرژی (نفت و گاز) وجود دارد؟ در صورت مخدوش شدن امنیت انرژی چه مسئولیتی از لحاظ بین‌المللی متوجه عاملان آن می‌باشد؟ آیا تحریم نفت اتحادیه اروپا علیه ایران به‌عنوان ایجاد ناامنی سیاسی انرژی از منظر حقوق بین‌الملل مشروع محسوب می‌شود؟

در این کتاب قصد داریم با استناد به اسناد و معاهدات بین‌المللی، رویه دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی به این مسئله پاسخ دهیم که حقوق بین‌الملل چه پاسخ و تضمینی در قبال ناامنی‌های موجود انرژی (نفت و گاز) در جهان دارد. با توجه به این که امنیت انرژی دارای ابعاد مختلف سیاسی، نظامی، اقتصادی، زیست محیطی و غیره است، این کتاب تنها به بعد سیاسی و نظامی امنیت انرژی اختصاص دارد.

اثر پیش رو مشتمل بر دو بخش است. بخش اول به بررسی مفهوم امنیت انرژی می‌پردازد و تلاش خواهد شد تا با استناد به رویه کشورهای تولیدکننده و مصرف‌کننده انرژی و سازمان‌های جهانی و منطقه‌ای و همچنین اسناد و معاهدات مربوط به انرژی و رویه بین‌المللی به این مفهوم دست یابیم.

در بخش دوم به موضوع عوامل سیاسی، نظامی ناامنی انرژی (نفت و گاز) می‌پردازیم و این عوامل را از جمله مخاصمات مسلحانه، اشغال، دزدی و سرقت مسلحانه در دریاها و تحریم را به‌طور کلی در چهار فصل بررسی خواهیم کرد. آنچه در این کتاب مد نظر است، این است که با بررسی معاهدات و رویه

مقدمه □ ظ

بین‌المللی مربوط به این عوامل سیاسی، نظامی ناامنی انرژی از جمله معاهدات و عرف‌های مربوط به حقوق مخاصمات مسلحانه، حقوق بشر و حقوق بشردوستانه، کنوانسیون‌های مربوط به حقوق دریاها، کنوانسیون مربوط به امنیت دریانوردی، منشور حقوق و تکلیف اقتصادی دولت‌ها، اعلامیه حاکمیت دائمی بر منابع طبیعی و نیز تحلیل اصول کلی حقوق بین‌الملل، به تحلیلی حقوقی و مستدل از این ناامنی‌ها پردازیم. در انتهای فصل اول از بخش دوم به تحلیل تحریم نفت اتحادیه اروپا علیه ایران در سال ۲۰۱۲ نیز خواهیم پرداخت و تلاش خواهد شد تا جوانب حقوقی مشروعیت این تحریم را از منظر حقوق بین‌الملل ارزیابی کنیم. سپس برنامه جامع اقدام مشترک موسوم به برجام و رفع تحریم‌های نفت و گاز و چالش‌های حقوقی این سند حقوقی در رفع تحریم‌های مزبور بررسی خواهد شد.